

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (MA)

گرایش: تاریخ عمومی جهان

عنوان:

بررسی دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌الله نائینی

با تاکید بر آموزه‌های مردم سالاری معاصر

استاد راهنما:

دکتر ستار عودی

پژوهشگر:

صدیقه جلالی

زمستان ۱۳۹۴

تقدیم به:

تقدیم به همسر عزیزم که همیشه با صبوری‌هایش مرا در این راه

همراهی کرده است.

به دختران عزیزم **ملیکا و مریم** که ثمره‌های زندگیم هستند.

تشکر و قدردانی:

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

خداوند متعال را شاکرم که مانند همیشه یاور همه لحظاتم است.

اکنون که این پایان نامه به پایان رسیده است بر خود واجب می دانم که از همه بزرگوارانی که با راهنمایی ها و مشاوره های علمی، دقیق و دلسوزانه خود حقیر را مورد عنایت و لطف قرار دادند صمیمانه تشکر و سپاسگزاری نمایم. قدردان زحمات استاد با کمالات و فرهیخته جناب آقای دکتر ستار عودی استاد راهنما که در کمال صحنه صدر با حسن خلق و فروتنی از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننموده اند و زحمت راهنمایی این پایان نامه را بر عهده گرفتند و استاد فرزانه، صبور و شایسته جناب آقای دکتر حمیدرضا صفاکیش و دکتر نادر میرسعیدی که زحمت داوری این پایان نامه را متقبل شدند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب صدیقه جلالی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۳۰۴۱۰۲۶۵ در رشته تاریخ عمومی جهان که در تاریخ ۹۴/۱۲/۱۹ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌الله نائینی با تاکید بر آموزه‌های مردم سالاری معاصر با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصی، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: صدیقه جلالی

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۴/۱۲/۱۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم صدیقه جلالی از پایان نامه خود دفاع نموده و
با نمره ۱۸ بحروف هجده و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

باسمه تعالی

دانشکده علوم انسانی

کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۱۱۰۹۹۴۲۰۰۴

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی کد واحد: ۱۰۱

عنوان: بررسی دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌الله نائینی با تاکید بر آموزه‌های مردم سالاری معاصر

تاریخ تصویب پایان نامه: ۹۴/۲/۸

تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۴/۱۲/۱۹

نام و نام خانوادگی دانشجو: صدیقه جلالی

شماره دانشجویی: ۹۳۰۴۱۰۲۶۵

رشته تحصیلی: تاریخ/ تاریخ عمومی جهان

نام و نام خانوادگی استاد راهنما: دکتر ستار عودی

چکیده

تاریخ ایران در یک صد سال اخیر، صحنه حوادث مهمی بوده است. نهضت مشروطیت از جمله آن رویدادها بود که ایران را وارد عصری جدید نمود. انقلاب مشروطیت، نتیجه فرآیند تحولات فکری رو به رشدی بود که از جهان غرب وارد ایران شد. نسبت اندیشه دینی شیعی با نظام و اندیشه سیاسی جدید که بر شاخص‌هایی چون عقل‌گرایی، علم، قانون و حقوق اساسی تأکید می‌ورزید، از جمله پرسش‌های مهمی بود که فراروی اندیشمندان دینی این دوره قرار گرفت. علامه نائینی یکی از برجسته‌ترین آنان بود که کوشید به پرسش‌های مختلف پیرامون مشروطیت پاسخ دهد. یکی از پرسش‌های مهم موضوع قانون و قانونگذاری توسط مجلس و نسبت آن با شریعت بود. پژوهش حاضر سعی دارد دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌الله نائینی با تاکید بر آموزه‌های مردم سالاری معاصر را مورد بحث و بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: علامه نائینی، مردم سالاری معاصر، عصر غیبت، حکومت، آموزه‌های مدرن.

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش‌نامه دانشگاه مناسب است
 مناسب نیست

تاریخ و امضاء:

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
فصل اول: کلیات پژوهش	
۴	۱-۱ بیان مساله.....
۵	۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن.....
۶	۳-۱ اهداف تحقیق.....
۶	۴-۱ سوالات تحقیق.....
۶	۱-۴-۱ سوال اصلی.....
۷	۲-۴-۱ سوالات فرعی.....
۷	۵-۱ فرضیه‌های پژوهش.....
۷	۱-۵-۱ فرضیه اصلی.....
۷	۲-۵-۱ فرضیه‌های فرعی.....
۷	۶-۱ تعریف مفاهیم و متغیرهای پژوهش.....
۱۴	۷-۱ چهارچوب نظری تحقیق.....
۱۵	فلسفه تشکیل حکومت:.....
۱۶	۸-۱ مدل تحقیق.....
۱۶	۱-۸-۱ متغیرها و واژه‌های کلیدی.....
۱۶	۹-۱ روش تحقیق.....
۱۶	۱-۹-۱ روش گردآوری اطلاعات.....
۱۶	۲-۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....
۱۷	پیشینه و ادبیات تحقیق.....
فصل دوم: آشنایی با علامه محمد حسین نائینی، آثار و دیدگاه‌ها	
۲۰	۱-۲ زندگی‌نامه و آثار علامه نائینی.....
۲۳	۱-۲-۲ بررسی آثار علامه نائینی با تاکید بر کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله.....
۲۵	۲-۲-۲ دلایل نگارش کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله.....
۲۹	۳-۲-۲ ویژگی‌های مهم کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله.....
۲۹	۱-۳-۲-۲ اصالت.....
۳۰	۲-۳-۲-۲ فقه سیاسی.....
۳۰	۳-۳-۲-۲ تاریخی.....

- ۳۰ ۲-۲-۳-۴ سیاسی
- ۳۱ ۲-۲-۳-۵ گفت و گوی به دور از تعصب
- ۳۱ ۲-۲-۴ دیدگاه‌های سیاسی - اجتماعی علامه نائینی
- ۳۹ ۲-۲-۵ عوامل موثر بر شکل‌گیری اندیشه سیاسی میرزای نائینی
- ۴۰ ۲-۲-۵-۱ مکتب سامراء
- ۴۱ ۲-۲-۵-۲ ارتباط با جریان اصلاح‌گرایی و تجدید طلبی
- ۴۱ ۲-۲-۵-۳ فقاقت همراه با خردورزی
- ۴۱ ۲-۲-۵-۴ فلسفه سیاسی غرب
- ۴۳ ۲-۲-۵-۶ تاریخ اسلام
- ۴۳ ۲-۲-۵-۷ نصوص اسلامی
- ۴۴ ۲-۲-۶ مولفه‌های دموکراسی و مشروطیت در اندیشه نائینی
- ۴۴ ۲-۲-۶-۱ قانون اساسی
- ۴۴ ۲-۲-۶-۲ اسلام و دموکراسی
- ۴۴ ۲-۲-۶-۳ آزادی
- ۴۵ ۲-۲-۶-۴ تفکیک قوا

فصل سوم: بررسی رابطه سیاست و فقه شیعی با تاکید بر آموزه‌های مدرن

- ۴۷ ۳-۱-۱ تعریف آموزه‌های مردم سالاری معاصر
- ۴۷ ۳-۱-۱-۱ دموکراسی (مردم سالاری)
- ۴۹ ۳-۱-۲ حقوق ملت
- ۵۰ ۳-۱-۳ حقوق بشر
- ۵۱ ۳-۱-۴ انتخابات
- ۵۵ ۳-۲-۲ دموکراسی در اندیشه سیاسی شیعه
- ۵۵ ۳-۲-۱ دموکراسی و اصول اساسی آن
- ۵۶ ۳-۲-۲ دیدگاه‌های گوناگون
- ۵۷ ۳-۲-۳ الگوهای ناسازگار با دموکراسی
- ۶۰ ۳-۲-۴ الگوهای سازگار با دموکراسی
- ۶۲ ۳-۳ رابطه دین و سیاست از منظر فقهای شیعه
- ۶۶ ۳-۴ مشروعیت حکومت‌های دوره غیبت
- ۶۷ ۳-۴-۱ رهیافت سلبی
- ۶۸ ۳-۴-۲ رهیافت ایجابی

۶۸ نظریه‌های مبتنی بر شورا در عصر غیبت
۶۹ ۵-۳ حاکمیت جریان اصولی و اجتهادی؛ ریشه جنبش‌های شیعی معاصر
	فصل چهارم: بررسی دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌اله نائینی با تاکید بر آموزه‌های مردم سالاری معاصر
۷۹ ۱-۴ علما و انقلاب مشروطه ایران
۸۱ ۲-۴ دیدگاه سیاسی و اجتماعی علامه نائینی در انقلاب مشروطه ایران
۸۲ ۱-۲-۴ ضرورت برپایی حکومت
۸۲ ۲-۲-۴ انواع حکومت
۸۲ ۱-۲-۴ سلطنت تملیکیه
۸۲ ۱-۱-۲-۴ مبانی سلطنت تملیکیه
۸۳ ۲-۲-۴ سلطنت ولایتیه
۸۳ ۱-۲-۲-۴ عوامل مؤثر در بقای حکومت ولایتی
۸۳ ۳-۲-۲-۴ آزادی و آزادگی امام عصر عج الله تعالی فرجه الشریف
۸۴ ۴-۲-۲-۴ نفی استبداد
۸۴ ۵-۲-۲-۴ مساوات
۸۴ ۶-۲-۲-۴ فقها در مصاف با استبداد
۸۵ ۷-۲-۲-۴ استبداد دینی و آمیختن حق و باطل
۸۷ ۸-۲-۲-۴ نقش شورا و مشورت در حفظ حکومت اسلامی
۸۸ ۹-۲-۲-۴ مشروطه و تحدید سلطنت
۸۹ ۳-۲-۴ تاثیر دیدگاه‌های علامه نائینی در جریان انقلاب مشروطه
۹۰ ۱-۳-۲-۴ مشروعیت مداخله نمایندگان مجلس
۹۴ نتیجه گیری
۹۸ منابع و مأخذ
۱۰۳ چکیده لاتین

مقدمه

در حوزه اندیشه سیاسی معاصر از سوی دنیای غرب، اندیشه جهانی شدن در تمامی عرصه‌ها از دیدگاه لیبرالیسم مطرح است که داعیه پاسخ‌گویی به نیازهای همه‌جانبه بشر را دارد و در تقابل با اندیشه سیاسی اسلام قرار گرفته است. اگر علما و فقها تعریفی روشن از بحث‌های سیاسی اسلام را مطرح نکنند، چه بسا با توجه به تبلیغات همه‌جانبه غرب، مشکلات عقیدتی بسیاری فراروی نسل جدید قرار گیرد و به گمراهی آنان بیانجامد. برای تبیین دگرگونی‌های اندیشه سیاسی شیعه و اثرگذاری عصر غیبت بر آن، باید از اندیشه‌ها و دیدگاه‌های سیاسی فقیهان در دوره‌های مختلف مدد جست؛ زیرا نگرش‌های روشنگرانه هر یک از آنان به مسائل برهه‌ای خاص، سبب غنای فقه سیاسی و ارتقای بینش اجتماعی شده است. اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی فقیهان در دوره‌های مختلف، دگرگونی‌های اساسی داشته است. در این میان، آغاز غیبت کبرای امام دوازدهم (عج)، نقطه عطفی برای شروع مسئولیت سنگین فقیهان در تبیین حکم شرعی و تعیین حدود فقهی حوادث واقع است. با آغاز نهضت مشروطیت در ایران و طرح موضوعات جدیدی مانند قانون و قانونگذاری توسط مجلس شورای ملی و نمایندگان مردم، این قبیل موضوعات نو نیاز به دلایل و توجیحات شرعی و فقهی داشتند. آیت‌الله نایینی با اندیشه در رخدادهای زمان خویش، فضای جدیدی را در عرصه نظریه‌پردازی در حوزه سیاست اسلامی باز کرد و پس از آن، آیت‌الله مدرس، آیت‌الله کاشانی و دیگر فقیهان نیز وارد کارزار سیاسی شدند. همچنان که حضرت امام خمینی با تأمل در حوادث واقعه، افزون بر تبیین نظریه‌هایی که مبارزه علیه استبداد و استعمار را آسان می‌کرد، با بیان نظریه ولایت فقیه، بحث فقیه سیاسی را مطرح کرد. بنابراین، آشنایی با موضوع‌های نوپیدا از ضروری‌ترین نیازمندی‌ها در پاسخ‌گویی به این مسائل است.

موضوع‌های مورد اجتهاد از یک نگاه، به سه دسته تقسیم می‌شوند: شرعی، عرفی و تخصصی. بیشترین مسائل نوپیدا (حوادث واقعه)، از جمله مسائل تخصصی فقه است. برای مثال، می‌توان به مسائلی مانند حقوق بشر، جهانی شدن، منافع ملی، حدود و آزادی‌های فردی و اجتماعی، حوزه عمومی و خصوصی، کنترل جمعیت، محیط زیست، مواد مخدر، جامعه مدنی، مشروعیت، مشارکت سیاسی و نقش مردم، حق رأی، توسعه سیاسی، افکار عمومی، تفکیک قوا، بوروکراسی، زندان،

احزاب، مطبوعات، اقلیت‌ها، کنترل قدرت، سازمان‌های بین‌المللی، پست مدرنیسم^۱، امپریالیسم، تروریسم و ... اشاره کرد. همچنین، باید اشاره کرد که اندیشه‌های سیاسی شیعه بر پایه فقه سیاسی شیعه است؛ زیرا فقه، بیانگر نظام قانون‌گذاری دین مبین اسلام است و مانند دیگر نظام‌های حقوقی، بر مبنای منابع و دلایل ویژه‌ای استوار است.

با توجه به مقدمه فوق‌الذکر، در این پژوهش تلاش شده است تا دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌الله نائینی با تاکید بر آموزه‌های مردم‌سالاری معاصر مانند مجلس قانون‌گذاری، انتخابات، آزادی بیان، نمایندگان مردم و مشروعیت حکومت آنها در دوره غیبت مورد بررسی قرار گیرد.

۱- پست مدرنیسم ادامه پروژه مدرنیتیته است که مدرنیتیته را نقد می‌کند و بر این اعتقاد است که مدرنیتیته قرار بود برای انسان‌ها آرامش و رفاه بیاورد اما در عمل این اتفاق نیفتاد. پست مدرنیسم در صدد است تا نقاط ضعف مدرنیتیته را پوشش دهد.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ بیان مساله

دموکراسی یا مردم‌سالاری، یک روش حکومتی است برای مدیریت و حکومت بر مردم است که در آن مردم بر مردم حکومت می‌کنند. باید توجه داشت که دموکراسی یا مردم‌سالاری بر گونه‌های متفاوتی تقسیم‌بندی می‌شود که میان انواع گوناگون مردم‌سالاری، تفاوت‌های بنیادین وجود دارد. بعضی از آنها نمایندگی و قدرت بیشتری در اختیار شهروندان می‌گذارند. در هر صورت اگر در یک دموکراسی، قانون‌گذاری دقیق برای جلوگیری از توزیع نامتوازن قدرت سیاسی صورت نگیرد (برای مثال تفکیک قوا)، یک شاخه نظام حاکم ممکن است بتواند قدرت و امکانات زیادی را در اختیار گرفته و به آن نظام دموکراتیک لطمه بزند. از «حکومت اکثریت» به عنوان خاصیت اصلی و متمایز کننده دموکراسی نام برده می‌شود.^۱ در صورت عدم وجود حاکمیت مسئولیت‌پذیر، ممکن است که حقوق اقلیت‌های جامعه مورد سوء استفاده قرار گیرد (که در آن صورت به آن دیکتاتوری اکثریت می‌گویند). از اصلی‌ترین روندهای موجود در دموکراسی‌های ممتاز می‌توان به وجود رقابت‌های انتخاباتی عادلانه اشاره کرد. علاوه بر این، آزادی بیان، آزادی اندیشه سیاسی، و مطبوعات آزاد از دیگر ارکان اساسی دموکراسی هستند که به مردم اجازه می‌دهند تا با آگاهی و اطلاعات بر حسب علاقه شخصی خود رای بدهند.

انقلاب مشروطه ایران و بطور کلی، بحث مشروطه خواهی ملت ایران دارای موافقان و مخالفانی جدی بود که هر گروه دیدگاه‌ها و نظریه‌های خود را داشتند. از موافقان مشروطه می‌توان از علامه نایینی نام برد. علامه نایینی در چارچوب فقه سیاسی و به منظور تبیین آرای خود در باب حکومت، دو کتاب «منیه الطالب» و «تنبيه الامه» را تألیف کرد. «منیه الطالب» اثری است فقهی که نایینی در آن بعضی از مباحث فقه سیاسی را طرح کرده است. «تنبيه الامه و تنزیه المله فی لزوم مشروطیه الدوله المنتخبه لتقلیل الظلم علی افراد الامه و ترقیه المجتمع»^۲ نیز در فضایی کاملاً استبدادی نگاشته شد و این دوره مصادف بود با به توپ بسته شدن مجلس و تعطیلی کامل مشروطه؛ یعنی دوره‌ی استبداد

۱- یعنی ویژگی اصلی دموکراسی این است که حکومت در دست یک یا چند نفر قرار ندارد بلکه حکومت اکثریت بر اکثریت است یعنی حکومت مردم بر مردم.

۲- عنوان کامل کتاب علامه نایینی

صغیر. پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوال است که آموزه‌های مردم‌سالار معاصر در تفکر علامه نائینی چه جایگاهی دارد.

همچنین در این پژوهش تلاش خواهد شد تا دیدگاه‌های اجتماعی - سیاسی آیت‌الله نائینی با تاکید بر آموزه‌های مردم‌سالاری معاصر مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۲ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن

تاریخ اندیشه سیاسی نشان می‌دهد که در برخی نظریات، با طرح اقسام مختلف حکومت، همچون مدینه جماعیه (دموکراسی‌های امروزی)، نقش مردم به صورت پررنگ مطرح شده است اما مدینه جماعیه نظام سیاسی مطلوب علمای شیعی نبود بلکه حکومت مطلوب آنان مدینه فاضله بود که بیشتر بر حفظ حقوق مردم از سوی حکومت تاکید داشت. به عبارتی می‌توان گفت نظریات کلاسیک بیشتر عدالت محور بودند، حقوقی که باید از سوی حکومت مورد توجه قرار می‌گرفت و مهم‌ترین عنصر آن رعایت عدالت نسبت به رعایا و پرهیز از ظلم بود؛ در حالی که در نظریات جدید علاوه بر تاکید بر حفظ حقوق مردم، به نقش مردم در تاسیس و تشکیل حکومت و نظام سیاسی نیز اهمیت داده می‌شود. دقیقاً تحت تاثیر این دیدگاه‌ها و نیز شرایط عینی بود که موضوع آزادی، در مباحث اندیشه سیاسی محوریت یافت. می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین تفاوت‌های حضرت امام (ره) با علمای پیشین این بود که ایشان تلاش فقها برای تاسیس حکومت را واجب اعلام نمودند، در حالی که فقهای گذشته این مساله را تنها به رجوع مردم منوط می‌دانستند؛ یعنی آنان معتقد بودند که چنانچه مردم به فقیه رجوع کنند و از او بخواهند، فقیه مکلف خواهد بود که در راستای تشکیل حکومت اقدام کند. اما حضرت امام در کتاب «البیع» بر وجوب تحصیل حکومت^۱ تاکید کردند و آن را برای فقها از واجبات کفایی و مردم را نیز به همکاری با آنان مکلف می‌دانستند.

از دیدگاه نائینی، علت اصلی عقب ماندگی ایران از کاروان تمدن را باید در استبداد جستجو نمود. استبداد باعث شده تفکر و دانش دچار عقب ماندگی شود. نائینی از دو جهت از مباحث کواکبی متأثر

۱- یعنی امام خمینی معتقد بود که فقها می‌بایست اداره جامعه و حکومت بر جامعه را در اختیار خود بگیرند و به عبارت دیگر، فقها باید حکومت تشکیل دهند. یعنی همان اتفاقی که با انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ اتفاق افتاد.

شد: ضدیت با استعمار و ریشه یابی علل آن، و پیدا کردن «دوای استبداد» که همانا قانون و مشروط کردن قدرت است. به اعتقاد حمید عنایت، هرچند نایینی این دو بحث را از کواکبی گرفت، اما تنبیه‌الامه وی به مراتب مستدل تر و منسجم‌تر از طبایع‌الاستبداد کواکبی است. نایینی اولین کسی است که به شکل مدون فقه سیاسی را برای اهداف تجددخواهانه به کار گرفت، و در این راستا سعی کرد آموزه‌های فقه سیاسی را با پدیده‌های مدرن آشتی دهد. از این جهت است که بررسی دیدگاه آیت الله نایینی در انقلاب مشروطه ایران دارای اهمیت و ضرورت است.

۱-۳ اهداف تحقیق

محققان رشته تاریخ در موضوع مشروطیت و مردم سالاری در تاریخ معاصر ایران آثار بسیاری را نگارش و این تحولات را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند اما به موضوع پیوند فقه شیعی و مردم سالاری، از یک سو، و تفکرات غربی را از سوی دیگر، کمتر پرداخته شده است. پژوهش حاضر تلاش دارد تا این هدف و این پیوند را محقق سازد. لذا، اهداف این پژوهش به شرح ذیل می‌باشد:

- مطالعه و بررسی تاریخچه و مولفه‌های مردم سالاری معاصر و انعکاس آن در کشورهای اسلامی (بصورت کلان) و در ایران (بصورت خاص و مطالعه موردی).
- مطالعه و بررسی دیدگاه آیت الله نایینی در خصوص انقلاب مشروطیت و جایگاه مردم در حکومت و اداره کشور.
- مطالعه و بررسی دیدگاه آیت الله نایینی از منظر آشتی و مطابقت آموزه‌های فقه سیاسی شیعی با پدیده‌های مدرن.

۱-۴ سوالات تحقیق

۱-۴-۱ سوال اصلی

- آموزه‌های مردم سالاری معاصر در منظومه تفکر سیاسی - اجتماعی علامه نایینی چه جایگاهی دارد؟

۱-۴-۲ سوالات فرعی

- ۱- در اندیشه سیاسی آیت الله نائینی حکومت چه کسی یا کسانی در عصر غیبت مشروع است؟
- ۲- در اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی آیت الله نائینی آموزه‌های مردم سالاری معاصر دارای چه جایگاهی است؟

۱-۵-۵ فرضیه‌های پژوهش

۱-۵-۱ فرضیه اصلی

- علامه نائینی در آثار خود هدف مشروعیت بخشی به مردم سالاری معاصر را دنبال می‌کند.

۲-۵-۱ فرضیه‌های فرعی

- ۱- علامه نائینی «حکومت» مردم بر مردم در عصر غیبت را جایز می‌داند.
- ۲- در اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی علامه نائینی آموزه‌های مردم سالاری معاصر به صورت ویژه بررسی و تأیید شده است.

۱-۶-۱ تعریف مفاهیم و متغیرهای پژوهش

الف) عصر غیبت

عصر غیبت، عصری است که امام معصوم در جامعه حضور ندارد، بلکه از نظرها غایب است. این عصر، از غیبت کبری امام دوازدهم آغاز می‌شود و تا ظهور حضرتش ادامه دارد. با توجه به اینکه در این عصر، امام معصوم غایب است و مردم نمی‌توانند به طور مستقیم از محضرش بهره ببرند، راهی را برای آنها گشوده و فرموده است:

در رویدادهای زمان به راویان احادیث ما رجوع کنید که آنها حجت‌های من بر شما هستند...
فقیهان شیعه به وسیله این حدیث و احادیث مشابه، بر باز بودن باب اجتهاد در عصر غیبت استدلال می‌کنند. از این رو با تلاش‌های فراوان، احکام عملی اسلام را با توجه به شرایط مکانی و زمانی، از منابع استنباط می‌کنند و گره مشکلات جامعه اسلامی را می‌گشایند. این تنها در موضوع‌های

خاص نیست، بلکه تمامی فروع فقهی، حتی مسائل سیاسی و حکومتی را نیز دربرمی‌گیرد (محمدباقر مجلسی، وسائل الشیعه، قم، آل‌البیت، ج ۲۷: ۱۴۰).

ب) مردم سالاری

مردم‌سالاری یا دموکراسی^۱ یک روش حکومتی است برای مدیریت بر مردم که در آن فرد یا گروهی خاص حکومت نمی‌کنند، بلکه مردم حکومت می‌کنند. به عبارت دیگر، دموکراسی یعنی حکومتی که در آن دولتمردان از طریق مردم یا نمایندگان مردم انتخاب می‌شوند. دموکراسی یعنی “حکومت مردم بر مردم” و افرادی از میان مردم، با رای و انتخاب به نمایندگی از طرف آنان، حکومت کنند و این در مقابل حکومت‌های دیکتاتوری و الیگارشسی است که یک نفر با عده ای اندک بدون دخالت رای مردم، بر آنان حکومت می‌کنند (زرشناس، ۱۳۹۲: ۲۱). گونه‌های مختلف دموکراسی وجود دارد و در جامعه بین‌الملل نیز شاهد چند گانگی دموکراسی هستیم. انواع دموکراسی عبارتند از:

- ۱- دموکراسی کلاسیک: مشارکت مستقیم شهروندان در امور قانون گذاری (یونان باستان).
- ۲- دموکراسی تکاملی: مشارکت در حیات سیاسی صرفاً برای پاسداری از منافع شخصی و فردی نمی‌باشد بلکه برای ایجاد شهروندانی آگاه، مسئول است و حق رای همگانی و تفکیک قوا به طور کامل وجود دارد.
- ۳- دموکراسی الیت‌گرای^۲ رقابتی: نخبگان سیاسی کارآمد و کاردان تصمیم گیرندگان اصلی هستند.

۴- دموکراسی تکثرگرایانه: به دیدگاه “پوزیتیویستی”^۳ در دموکراسی که مبتنی بر نظریات اندیشمندان آمریکایی است توجه می‌شود. از خصوصیاتش کم کردن آسیب پذیری حکومت به وسیله حفظ اقلیت‌ها و تامین آزادی همه جانبه سیاسی است.

۱- Democracy

۲- Elit (نخبه)

۳- تجربی

۵- دموکراسی مارکسیستی: در دو حالت سوسیالیسم و کمونیسم است، پیش شرط تحقق آزادی واقعی، با برابری کامل اقتصادی و سیاسی می باشد.

۶- دموکراسی حمایتی: گرچه در این دموکراسی حاکمیت متعلق به مردم است اما به نمایندگان واگذار می شود که از سوی شهروندان اعمال حاکمیت کنند. حوزه دولت از جامعه مجزاست و اختیارات دولت محدود است.

۷- دموکراسی جهانی فراگیر: بازسازی نقش رهبری سازمان ملل و توابع آن نظیر شورای امنیت و...

۸- دموکراسی تکاملی رادیکال: شهروندان از جهت سیاسی و اقتصادی برابرنند و هیچ کس بر دیگری برتری ندارد.

۹- دموکراسی مشارکتی: حق مساوی برای تکامل شهروندان و تامین منافع در یک جامعه مشارکتی به دست می آید.

۱۰- دموکراسی خودمختار: بر شرایط خود مختاری دموکراتیک تاکید می شود.

۱۱- دموکراسی حقوقی: اهتمام و توجه به اصل اکثریت برای حفظ آزادی و حفاظت از افراد در مقابل حکومت توجیه می شود (بشیریه، ۱۳۸۲: ۳۹).

میان انواع گوناگون دموکراسی، تفاوت‌های بنیادین وجود دارد. بعضی از آنها نمایندگی و قدرت بیشتری در اختیار شهروندان می گذارند. در هر صورت اگر در یک دموکراسی، قانونگذاری دقیق برای جلوگیری از تقسیم نامتعادل قدرت سیاسی صورت نگیرد (برای مثال تفکیک قوا)، یک شاخه نظام حاکم ممکن است بتواند قدرت و امکانات زیادی را در اختیار گرفته، به آن نظام دموکراتیک لطمه بزند. از «حکومت اکثریت» به عنوان خاصیت اصلی و متمایزکننده دموکراسی نام می‌برند. در صورت نبود حاکمیت مسئولیت‌پذیر، ممکن است که حقوق اقلیت‌های جامعه مورد سوء استفاده قرار گیرد که در آن صورت به آن دیکتاتوری اکثریت می‌گویند. از اصلی‌ترین روندهای موجود در دموکراسی‌های ممتاز می‌توان به وجود رقابت‌های انتخاباتی عادلانه اشاره کرد. علاوه بر این، آزادی بیان، آزادی اندیشه سیاسی، و مطبوعات آزاد از دیگر ارکان اساسی دموکراسی هستند که به مردم اجازه می‌دهند تا با آگاهی و اطلاعات بر حسب علاقه شخصی خود رأی بدهند (آربلاستر، ۱۳۸۵: ۲۹).

ج) مشروطیت

مشروطه به معنای مشروط و متضاد حکومت مطلقه و مشروطه خواه به مفهوم آن کسی است که به جای حکومت خودکامه یا استبدادی که سلطان را تنها تصمیم گیرنده بر سرنوشت ملت و صاحب بلامنازع جان و مال و شرف آن‌ها می‌داند، خواستار حکومت مشروطه یا حکومت مبتنی بر قانون است. (نظمی، ۱۳۸۸: ۲۹).

انگیزه اصلی قیام مردم در صدر مشروطیت، حس عدالت‌خواهی مردم و خستگی آنان از ظلم و استبداد پادشاهان بود. در سراسر تاریخ پرفراز و نشیب ایران به ویژه در زمان قاجاریه شاه همیشه قدرت مطلق و یگانه مرجع رسیدگی به مسائل کشوری و لشکری بوده، هیچ چیز خارج از اراده او انجام پذیر نبود. پس از او شاهزادگان بودند که هر کدام در گوشه ای از کشور همانند شاه فرمان می‌دادند و خواست و اراده مردم هیچ جایگاهی نداشت. بر سر معنا و مفهوم مشروطه میان علما و روشنفکران اختلاف نظر وجود داشت. علما معتقد بودند که مشروطه همان عدالتخانه^۱ است و هدف از آن محدود و مشروطه کردن حاکمیت به مجموعه‌ای از قواعد و قوانین شرعی است. اما منظور منورالفکرها^۲ از مشروطه ایجاد یک ساختار سیاسی ویژه بود که از مشروطه غربی و نظام‌های سیاسی حاکم بر کشورهای مثل انگلستان و بلژیک الگوبرداری شده بود. البته آن‌ها در تدوین قانون اساسی به سراغ قانون فرانسه نیز رفتند که نظام حاکم این کشور جمهوری بود. در حقیقت روح قانون اساسی از قانون اساسی فرانسه اتخاذ شده بود اما ساختار آن را براساس قوانین حاکم بر انگلستان تعریف و تبیین کرده بودند. تعریفی که غرب‌گراها از مشروطه داشتند با تعریف مرجعیت شیعه کاملاً متفاوت بود. مراد و منظور علما از مشروطه، مشروط کردن سلطنت بود و هدف و منظور غرب‌گراها مشروط و محدود کردن سلطنت و دین و مذهب و روحانیت شیعه. به همین دلیل بود که شعار اصلی و نخستین مردم و علما عدالتخانه بود و رهبران جنبش نظیر سیدمحمد طباطبایی جابه جا تصریح

۱- پیش از نهضت و نظام مشروطه، نهضتی به نام نهضت عدالتخانه شکل گرفت که بر کیفیت تکوین مشروطیت ایران تأثیر جدی نهاد. البته الگوی عدالتخانه - چنان‌که باید و شاید - نتوانست به نظامی تمام عیار تبدیل شود. این نهضت دینی بیان‌کننده خواسته‌های دینی - سیاسی ایرانیان در دوران جدیدی بود که استبداد بیداد می‌کرد، اما در میانه راه، محتوای این نهضت تغییر یافت. در این میان، مفهوم عدالتخانه نیز دست‌خوش نزاع‌های مختلفی شد که معنای آن در میان الگوهای قضایی، پارلمانی غربی، مجلس نمایندگان طبیعی اصناف و گروه‌های مردم سرگردان شد و هر گروه و هر جریانی تلاش می‌کرد معنایی بر اساس تمایل‌ها و دیدگاه‌های خود به آن بدهد. از این رو، سرانجام ظرفیت بومی این مفهوم چندان پذیرای الگوهای غربی نشد و مفهوم مشروطه جایگزین آن شد و مانع از تبدیل نهضت عدالت‌خواهی به نظام عدالتخانه شد.

۲- در ابتدا به روش‌نکر منورالفکر می‌گفتند. یعنی کسانی که رسالتشان روشن و منور کردن افکار مردم و جامعه است.